

Особливості соціально-економічного розвитку сільських територій Черкаської області

Мовчанюк А.В.

кандидат економічних наук, викладач
Уманського національного університету садівництва

У статті досліджено основні аспекти соціально-економічного розвитку сільських територій Черкаської області. Виявлено основні чинники впливу на формування та використання виробничого і соціального потенціалу територіальних громад в умовах ринкових трансформацій. Визначено проблеми та шляхи їх подолання.

Ключові слова: сільська територія, сільський розвиток, сільська територіальна громада, соціально-економічний розвиток, багатофункціональні системи.

Мовчанюк А.В. ОСОБЕННОСТИ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ ЧЕРКАССКОЙ ОБЛАСТИ

В статье исследованы основные аспекты социально-экономического развития сельских территорий Черкасской области. Выявлены основные факторы влияния на формирование и использование производственного и социального потенциала территориальных общин в условиях рыночных трансформаций. Определены проблемы и пути их преодоления.

Ключевые слова: сельская территория, сельское развитие, сельская территориальная община, социально-экономическое развитие, многофункциональные системы.

Movchaniuk A.V. FEATURES OF THE SOCIOECONOMIC DEVELOPMENT OF RURAL TERRITORIES OF CHERKASY REGION

In the article considers the basic aspects of socio – economic development of rural areas Cherkasy region, identified the major factors influence the formation and use of industrial and social potential of communities in terms of market transformations, defined its problems and ways to rectify them.

Keywords: rural areas, rural development, rural communities, socio-economic development, multifunctional system.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Комплексний соціально-економічний розвиток сільських територій базується на засадах прогресивного розвитку аграрного сектору економіки визначеного регіону і полягає у вирішенні соціальних, екологічних, демографічних потреб сільського населення.

В умовах трансформаційної економіки основні складники соціальної та регіональної політики розвитку сільських територіальних громад полягають у визначенні організаційного і фінансового забезпечення, пріоритетності державного регулювання розвитку населених пунктів та залучення інвестиційних ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вирішенню проблеми соціально-економічного розвитку сільських територій присвячено наукові дослідження відомих учених-економістів, а саме: В.Г. Андрійчука, О.Г. Булавки, М.Й. Маліка, С.М. Кваши, А.В. Лісового, П.Т. Саблука, В.К. Терещенка, О.М. Шпичака, В.В. Юрчишина та ін. Проте, незважаючи на стрімке зростання наукових досліджень у цьому напрямі, увага до проблем соціально-

економічного розвитку сільських територій в Україні не втратила своєї актуальності, оскільки відповідає об'єктивним потребам суспільства. Необхідність обґрунтування теоретичних засад соціально-економічного розвитку сільських територій зумовлюють актуальність теми, що розглядається.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на зростаючий інтерес учених до названої проблематики, багатопринципові питання позначено, але не вирішено. Одна з проблем сталого розвитку сільських територій – деградаційні процеси великої частини сільських територій, які через послаблення виробничих структур на селі поглибили проблеми безробіття, бідності, трудової міграції, демографічної кризи. Питання збереження людського ресурсу шляхом розширення сфери зайнятості, забезпечення достойних умов життєдіяльності в сільських населених пунктах є одними з визначальних факторів у сприянні розвитку сільських територій та їх соціально-економічної інфраструктури.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Основним завданням дослідження є аналіз основних аспектів соціально-економічного розвитку сільських територій Черкаської області для визначення засобів і шляхів подолання проблем, що є на цих територіях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Протягом багатомілітичного історичного розвитку цивілізованого суспільного буття на теренах України селянство традиційно посідає досить важливе місце як найдавніша спільнота, безпосередньо пов'язана із сільськогосподарським виробництвом. Його трудова діяльність відіграє досить важливу роль у стійкому створенні продовольчих ресурсів для забезпечення потреб населення країни, гарантування її продовольчої безпеки у світовому ринковому просторі.

Аграрний сектор України є органічною частиною економіки, основним завданням функціонування якого є забезпечення продовольчої безпеки країни та її експортного потенціалу. Він охоплює три чверті території України, на якій проживає третина населення і формується близько 60% фонду споживання та створюється 10% валового внутрішнього продукту.

Говорячи про роль аграрної економіки, першочергово слід зазначити, що дана галузь є основним ресурсним потенціалом у створенні робочих місць для сільського населення та поряд із цим забезпечує робочі місця у низці інших галузей вітчизняної економіки: харчовій і переробній промисловості, торгівлі, транспорті і т. д. Функціонування та розвиток аграрного виробництва в сільській місцевості прямо пропорційно впливає на рівень безробіття, трудову міграцію, соціально-економічний складник життєвого рівня сільської території.

Всебічний аналіз соціально-економічних показників сільських територій дає змогу відзначити характерні тенденції, які мають визначальний вплив на розвиток сільської місцевості з її об'єктами соціальної та комунальної інфраструктури. Параметри розвитку сільських територій напряму залежать від становища аграрного виробництва на даній місцевості, адже векторність функціонування сільськогосподарської галузі, рівень інтенсифікації виробництва впливають на розширення (скорочення) трудових робочих місць, на стан соціально-культурного облаштування сіл, розвиток комунального забезпечення населених пунктів.

На жаль, слід зазначити, що нині в значній частині сільських територій держави бракує

інвестицій для створення сучасного, ефективного сільського господарства на промисловій основі. Підприємницькі ініціативи аграріїв гальмуються поганими умовами ведення бізнесу, які характеризуються відсутністю дієвої державної підтримки, недоступністю належних кредитних ресурсів, уразливістю коливань політичних подій та ринкової кон'юнктури, а також нестабільністю цінової політики на сільськогосподарську продукцію. Слабка диверсифікація економіки, низький рівень соціально-економічної інфраструктури впливають на міграцію населення із сіл, і передусім молоді, яка за таких обставин не вважає за доцільне жити в сільській місцевості, що в результаті поступово призводить до переходу сіл у ранг депресивних населених пунктів.

Ураховуючи політичну, економічну значимість сталого функціонування аграрного сектору та його розвиток для економіки держави, вимагає концептуальних засад формування нових моделей сільського розвитку, які б відповідали урахуванням інтеграційного курсу України до стандартів ЄС з врахуванням національних традицій та перспектив розвитку сільськогосподарського виробництва регіональних рівнів та територіальних громад.

Комплексне розв'язання проблем соціально-економічного розвитку сільських територій має відбуватися на основі оптимізації їх соціальної і виробничої інфраструктур, підвищення зайнятості сільського населення, нарощування обсягів сільськогосподарського виробництва із забезпеченням конкурентоспроможності виробленої продукції, охорони довкілля та відтворення і збереження природних ресурсів. Окрім того, головна концепція стратегії розвитку сільської території має базуватися на посиленні ролі місцевого самоврядування. Коли в селі, на місцевості, буде активізований людський потенціал, зорієнтований на організацію ініціатив задля розвитку економіки, аграрного виробництва, розширення виробничих видів діяльності, тоді процес розвитку сільської місцевості матиме перспективи. Також слід зазначити, що великою мірою на забезпеченість сталого соціально-економічного розвитку сільських територій впливає інвестиційна привабливість території, реалізація інвестиційного забезпечення.

Поліпшення соціального та економічного становища на селі вимагає, насамперед, дослідження регіональних особливостей, умов ведення сільськогосподарського виробництва, можливостей здійснення комплексних перетворень в аграрній сфері, включаючи

план заходів щодо підготовки сільськогосподарських підприємств та індивідуальних господарств до діяльності в умовах повноцінного функціонування ринку землі.

Перетворення агропромислового комплексу на високоефективний, конкурентоспроможний сектор економіки держави – це питання здатності агропромислового комплексу країни інтегруватися у світовий аграрний ринок.

Площа сільськогосподарських угідь Черкащини становить 3,5% земель України, при цьому область виробляє 6,1% загальнодержавного обсягу валової сільськогосподарської продукції і входить до першої п'ятірки серед регіонів країни за даним показником. За виробництвом валової продукції в розрахунку на одну особу сільськогосподарські товаровиробники Черкаської області з 2010 р. займають перше місце серед регіонів України. Так, за 2015 р. вироблено продукції на 11 722 грн. (у постійних цінах 2010 р.), середній показник у державі – 5 587 грн. [4].

Основними виробниками сільськогосподарської продукції є сільськогосподарські підприємства, які в загальному обсязі виробляють протягом останніх років 75% валової продукції.

У процесі здійснення аграрної реформи, орієнтованої на механізми ринкової економіки, вагому роль у реструктуризації системи аграрного виробництва зіграв Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» від 3 грудня 1999 р. [2]. Основні засади вищевказаного Указу спрямовані на

формування ефективних організаційно-правових форм господарювання, створених на засадах приватної (приватно-орендної) власності.

Сільське господарство потребувало радикальних змін із спрямуванням на інтенсифікацію виробництва, яка сприяла б отриманню більших урожаїв сільськогосподарських культур завдяки поліпшенню обробки земель, внесенню добрив, використанню отрутохімікатів відповідно до науково обґрунтованих норм ведення землеробства та ін., підвищенню продуктивності худоби за рахунок селекції, поліпшенню кормової бази тощо. Здійснення заходів щодо переоснащення, модернізації виробництва потребували значних фінансових і матеріальних інвестиційних вливань, яких, на жаль, колективні сільськогосподарські підприємства і не могли самотійно залучити через відсутність власних обігових коштів, спад виробництва протягом останніх років минулого століття.

В умовах аграрної реформи набув новий рис розвиток особистих селянських господарств, а саме за рахунок отримання земельних часток (паїв) під час роздержавлення земельних площ колективних сільськогосподарських підприємств протягом 1994–1995 рр. У ході земельної реформи в Черкаській області 347,1 тис. членів колективних сільськогосподарських підприємств отримали право на земельний пай із загальної площі до розпаювання 902,5 тис. гектарів. Середній розмір земельної частки (паю), приватизованої громадянами, по області становить 2,6га. Загалом 310,8 тис. власників земельних площ уклали договори оренди із суб'єктами госпо-

Таблиця 1

**Виробництво валової продукції сільського господарства в Черкаській області
(у постійних цінах 2010 р., млн. грн.)**

	1990 р.	2000 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.
Україна	282774,2	151022,2	252859,0	251427,2	239467,3
Черкаська область	11276,5	6532,8	14946,9	14710,3	14622,1
Частка валової продукції Черкаської області в загальнодержавному виробництві, %	4,0	4,3	5,9	5,9	6,1
Сільськогосподарські підприємства	8436,7	3226,6	11335,6	11102,8	10985,5
Частка продукції в загальнообласному виробництві, %	74,8	49,4	75,8	75,5	75,1
Господарства населення	2839,8	3306,2	3611,3	3607,5	3636,6
Частка продукції в загальнообласному виробництві, %	25,2	50,6	24,2	24,5	24,9
Виробництво продукції на одну особу, грн.					
Україна	5449	3071	5559	5847	5587
Черкаська область	7364	4574	11821	11713	11722

дарювання різних форм власності на предмет передачі в оренду земельних наділів загальною площею 803 тис. гектарів.

Аналіз розподілу сільськогосподарських угідь за користувачами засвідчує, що порівняно з 1990 р. починаючи з 2000 р. відбулося збільшення частки сільськогосподарських угідь, що знаходяться у власності і користуванні населенням з 8,8% у 1990 р. до 22,8% у 2015 р., за одночасного зменшення питомої ваги земель у сільськогосподарських підприємствах з 88,7% до 68% за відповідний період.

Із загальної площі сільськогосподарських угідь області у власності та користуванні сільськогосподарських підприємств та господарств населення в 2015 р. перебувало 1 316,8 тис. га, із них 987,8 тис. га – у користуванні сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств.

Групування сільськогосподарських підприємств Черкаської області за розмірами використовуваних площ сільськогосподарських угідь засвідчило, що найбільша частка землі –

41,5% перебуває в оренді у 14,5% підприємств із загальної кількості підприємств, які мають у користуванні земельні площі із середньою площею обробітку одним підприємством від 1 до 3 тис. га, площами, найбільш оптимальними для розвитку інтенсивного сільськогосподарського виробництва із співвідношенням галузей рослинництва і тваринництва.

У сільському, лісовому, рибному господарстві Черкаської області у 2012 р. було зайнято 46,5 тис. осіб, що становить 27,7% зайнятого населення. Для порівняння: у 2000 р. за даним видом економічної діяльності працювало 129,7 тис. осіб, або 31,8% від загальної кількості зайнятого населення області. Безпосередньо в сільськогосподарських підприємствах області кількість зайнятих працівників у сільськогосподарському виробництві в 2013 р. зменшилася до 31,6 тис. із 36,2 тис. працюючих у 2008 р. Дана тенденція має негативний вплив на соціально-економічний стан сільських жителів, адже, враховуючи сезонний характер виробництва рослинниць-

Таблиця 2

Використання земельних угідь за категоріями господарств в Черкаській області

Показники	1990 р.	2000 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.
Сільськогосподарські угіддя					
Всього облікованої площі, тис. га	1458,4	1456,4	1450,8	1450,8	1450,8
сільськогосподарські підприємства, тис. га	1293,7	1160,2	985,8	983,7	987,8
у т. ч фермерські господарства, тис. га	-	34	135,9	147,0	152,4
частка землі у володінні сільськогосподарських підприємств, %	88,7	79,7	67,9	67,8	68,0
господарства населення, тис. га.	127,7	199,6	322,8	329,2	329,0
частка землі у володінні господарств населення, %	8,8	13,7	22,2	22,7	22,8
Рілля					
Всього облікованої площі, тис. га	1297,1	1279,9	1270,7	1271,3	1271,9
сільськогосподарські підприємства, тис. га	1165	1077,7	948,1	948,0	950,0
частка землі у володінні сільськогосподарських підприємств, %	89,8	84,2	74,6	74,6	74,7
господарства населення, тис. га	112,7	177	286,3	291,4	292,0
частка землі у володінні господарств населення, %	8,7	13,8	22,5	22,9	23,0

Таблиця 3

Чисельність працюючих та середньомісячна заробітна плата в сільському господарстві Черкаської області

	2010 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.
Зайняті в сільському господарстві, осіб	32493	31564	30282	28868
- у рослинництві	18991	19048	18437	17818
- у тваринництві	13502	12516	11845	11050
Середньомісячна заробітна плата в усіх галузях економіки, грн.	1835	2682	2829	3360
у сільському господарстві, грн.	1608	2458	2661	3178

кої продукції, сприяє в період з листопада по лютий низькій еквівалентності зайнятості працюючих у сільськогосподарському виробництві, що призводить до звільнення працівників, зайнятих на польових роботах, у зв'язку із завершенням комплексу робіт. Жителі сільських населених пунктів, особливо середнього та молодого віку, не маючи альтернативи сільськогосподарському виробництву, яке, своєю чергою, не забезпечує працюючих постійною роботою, виїжджають із сіл, для пошуку роботи і кращого життя.

Невисокий рівень заробітної плати порівняно з іншими сферами економічної діяльності, незабезпеченість постійною роботою, відсутність професійного росту, занепад соціальної інфраструктури на селі знижують бажання молоді працювати в сільськогосподарському виробництві, спричиняють переїзд працездатного населення із сіл у пошуках альтернативної, більш оплатної роботи в місцях із вищим життєвим рівнем. Це негативно відбивається на відтворенні людського і трудового потенціалу сільських населених пунктів і, як наслідок, надзвичайно загострює проблему розширеного демографічного відтворення сільського населення.

Враховуючи, що основою економіки Черкаської області є сільськогосподарське виробництво, питання працевлаштування сільського населення, забезпечення зростання життєвого рівня населення та поліпшення

соціальної, комунальної інфраструктури на селі залишаються досить актуальними. Для формування основних засад розвитку сіл у Черкаській області розроблена в 2011 р. і прийнята обласна цільова програма «Село Черкащини 2020» [3], спрямована на реалізацію соціально-економічного розвитку сільських територій. Стратегією Програми є розвиток не лише сільськогосподарського виробництва, а й розширення торговельної, побутової, комунальної сфер на селі.

Підвищення соціального рівня на селі необхідно стимулювати за двома основними напрямками розвитку. Перший – розвиток сільськогосподарського виробництва, зокрема його трудомістких галузей, а саме тваринництва, овочівництва. Другий напрям – розвиток аграрної інфраструктури на селі за рахунок створення переробних цехів сільськогосподарської продукції, обслуговуючої кооперації з надання механізованих, транспортних послуг, заготівлі та реалізації продукції, сільського зеленого туризму.

Альтернативним видом зайнятості сільського населення може стати розвиток аграрного туризму як один із найперспективніших напрямів розвитку туристичної сфери. Позитивний вплив сільського зеленого туризму на вирішення соціально-економічних проблем села полягає передусім у тому, що він розширює сферу зайнятості сільського населення, особливо жінок, і дає селянам додатковий

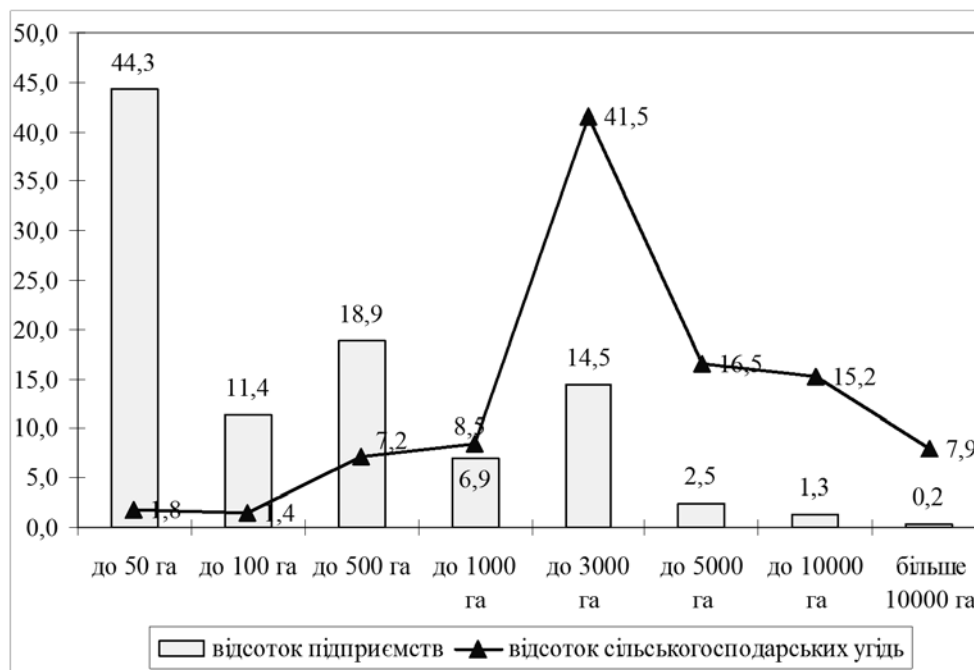

Рис. 1. Розподіл сільськогосподарських підприємств Черкаської області за розміром використовуваної площі сільськогосподарських угідь

заробіток; збільшує можливості зайнятості сільського господаря не тільки у виробничій сфері, але й у сфері обслуговування; сприяє збереженню пам'яток історико-культурної спадщини, відродженню і розвитку місцевих народних звичаїв, промислів.

Соціально-економічний розвиток сільських територій Черкаської області значною мірою залежить від забезпеченості фінансовими ресурсами територіальних органів управління та їх ефективного використання на фінансування соціально спрямованих бюджетних установ – закладів освіти, медицини, культури, молодіжних програм розвитку, впорядкування та благоустрій населених пунктів. Нині проблемним питанням для сільських жителів, особливо тих, які проживають у віддалених селах, залишається низька охопленість інформаційно-консультативними послугами, адміністративними послугами. Для вирішення даних питань органи місцевого самоврядування мають спрямовувати заходи на покращення забезпеченості сіл інформа-

ційними ресурсами, а саме доступним швидкісним Інтернет-зв'язком, засобами масової інформації.

Висновки з цього дослідження. Загальний стратегічний напрям соціально-економічного розвитку сільських територій убачається у вирішенні пріоритетних напрямів розвитку: підвищенні економічної ефективності сільськогосподарського виробництва, підвищенні рівня зайнятості населення за рахунок розвитку інфраструктурних об'єктів, нових видів діяльності, альтернативних сільськогосподарському виробництву, використанні внутрішнього ресурсного потенціалу з формування конкурентоспроможного середовища на селі для покращення інвестиційної привабливості території. Досягнення сталого розвитку сільських територій як урівноваженого стану можливо в поєднанні системної трансформації суспільно-економічних взаємовідносин управлінських рішень, які забезпечують економічний прогрес розвитку даної території, соціальний добробут її жителів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Концепція Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua>.
2. Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки: Указ Президента України від 03 грудня 1999 р. № 1529/99 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
3. Про обласну цільову програму «Село Черкащини – 2020»: Рішення Черкаської обласної ради від 22 листопада 2011 р. № 9–1/VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oblradack.gov.ua>.
4. Статистичний збірник «Черкащина у цифрах» за 2015 рік / За ред. В.П. Приймак. – Черкаси: ГУС у Черкаській області, 2016. – 108 с.